

Eszterházy Károly Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola

Berecz Anita

**Választók és választottak.
Eger polgársága a 19. században**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Eger, 2020

Témavezető:

Dr. Gyáni Gábor
kutatóprofesszor, (MTA BTK TTI)

A Bíráló Bizottság tagjai:

Dr. Valuch Tibor egyetemi tanár, (EKE)
— elnök

Dr. Pál Judit egyetemi tanár, (BBTE, Kolozsvár)
— hivatalos bíráló

Dr. Tóth Árpád egyetemi docens, (ME)
— hivatalos bíráló

Dr. Czoch Gábor egyetemi docens, (ELTE)
— külső tag

Dr. Bartók Béla egyetemi docens, (EKE)
— titkár

Az értekezés témája

Doktori disszertációmban a 19. század átalakuló városi társadalmának problémakörét vizsgáltam, igazodva a legújabb – alapos, de nem az egész városra kiterjedő – lokális társadalomtörténeti elemzésekhez. Dolgozatom középpontjába azt a kérdést helyeztem, hogy a megadott időszakban kialakult-e egy belülről integrált új egri elit, amely már nem a régi, úgynevezett törzsökös helyi elit, mindenekelőtt a céhes városi polgárság köré szerveződött, hanem az újonnan betelepülő, nagyobb presztízzsel bíró értelmiségi-tisztviselői életpályákat, értékeket követte. Az iparos és kereskedő, vagyis a törzsökös és hagyományos helyi elithez rendelődt-e tehát az új, a választott képviselők által reprezentált helyi elit, vagy éppen ők is ebbe az új formába tagozódtak be némiképpen. A kérdés megválaszolásához a tisztviselők és a választott képviselők mellett a vagyoni és jövedelmi elit (a virilisek) csoportját is be kellett vonni a kutatásba. A dolgozatban vizsgált másik kérdéskör, a kontinuitás mértéke, melyet abból a szempontból vizsgáltam, hogy vajon a század második felében és végén a helyi elitbe tartozók (választott és virilis jogon bekerült városi képviselőtestületi tagok) törzsökösök (örökösök) vagy homo novusok voltak-e illetve, hogy milyen társadalmi háttérük volt felmenői oldalon.

Vizsgálati módszerek

A dolgozat témájához, a kontinuitás, illetve diszkontinuitás mértékének kutatásához elengedhetetlen volt egy, a városban jelentős szerepet betöltő társadalmi csoportnak, a későrendi, polgárjogot nyert személyeknek a beazonosítása és társadalmi összetételének vizsgálata. A vizsgált témát kontextusba helyezve elsődlegesen a városállomány átalakulását mutattam be, hiszen a 18. század végén, illetve a 19. század elején a városhierarchia átrendeződését összefüggésbe lehet állítani a polgár fogalmának a megváltozásával. Ebből kifolyólag, rendi-jogi értelmezésben a községek jogi szabályozását, illetve a megváltozott városszemléletnek megfelelően a városok helyzetét funkcióik alapján mutattam be. Ezzel párhuzamosan kitértem arra a kérdésre, hogy mindez hogyan érintette a vizsgált város, Eger jogi helyzetét, illetve arra, hogy Eger helyzete a funkcionális városszemlélet alapján hol helyezkedett el az országos városhierarchiában.

A későrendi korszak polgárságára az 1980-as évektől egyre több figyelem irányult, a polgárjog felvételének, tartalmának, gyakorlati jelentőségének, a polgárság összetételének, származásának vizsgálatával azóta is élénken foglalkozik a társadalomtörténet-írás. Ám kevés azoknak az empirikus vizsgálatoknak a száma, amelyek a földesúri tulajdonban álló, piacközponti funkciókat betöltő mezővárosok polgárjogot nyert személyeit vizsgálná.

Ez a megközelítés pedig szoros összefüggésben van a reformkori városfejlődéssel foglalkozó újabb szakirodalmi elemzések egyik központi problematikájával, a városi polgár jelentésének a megváltozásával, illetve azzal, hogy ekkor már nem volt jelentős különbség a szabad királyi városok és a mezővárosok polgárai között. Ezt a megközelítést követve vizsgáltam a reformkori városállományban jelentős szerepet betöltő mezőváros, Eger polgárjogot nyert személyeinek társadalomtörténetét, mivel ebben a szabad királyi város mintájára működő, piacközponti funkciót betöltő mezővárosban, jogilag ugyan megalapozatlanul, de használták a polgárjogot.

A városi helyi elitként értelmezett képviselőtestületi tagokat elsődlegesen a választásra jogosultak felől közelítettem meg. Ebben az értelemben váltak fontossá az 1848-as választójogi listák, ugyanis azok már nem rendi álláshoz, hanem vagyoni cenzushoz kötötték a választójogot, a polgárjoggal rendelkezők pedig vagyoni állapotuktól függetlenül régi jog alapján (is) választójogot nyerhettek. Ennek Eger esetében kiemelt jelentősége és mentalitástörténeti vonatkozása is van, hiszen a belvárosi lakosok túlnyomó többségét régi jogon írták össze annak ellenére, hogy püspöki fődúri város lévén Eger polgárai nem feleltek meg a polgárság rendi kritériumainak. A kérdéskör vizsgálata egyrészt rávilágított a polgárjoggal rendelkező személyek kontinuitására is, illetve arra a kérdésre, hogy mi történt velük 1848-at követően.

A kontinuitás és diszkontinuitás kérdésének vizsgálata azonban, attól függően, hogyan határozzuk meg a folytonosságot, elemezhetővé válik a társadalmi tagoltság egyik tényezője, a házasság útján létrejövő kapcsolatok vagy éppen az egyleti körök, a tagság vizsgálata révén. A mikrotörténelem családtörténeti irányultságán belül a család jellemzője, annak nagysága és összetételének kutatása helyett a család tűnik fel magyarázó tényezőként valamely egyéb folyamat értelmezésében. A társadalmon belül létező valós csoportokat az intenzív kapcsolatok alakították ki, melyek sokfélék lehetnek: házassági kapcsolat, házassági tanú, keresztszülőség, szomszédsági viszony. Az elemzés során ezek közül a kapcsolatok közül kiemelt figyelmet fordítottam a házassági kapcsolatokra.

A rokoni kapcsolatokat mintegy kiegészítve, vagy ellensúlyozva épültek fel a formális alapokon nyugvó társas kapcsolatok. Az egyleti élet 1848 után már a társadalmi presztízs kifejeződésének új formája volt, de a kérdés továbbra is fennállt, hogy a társadalmi és tudati különbségek feloldódtak-e, vagy továbbra is fennmaradtak. A történeti-jogi rendiségből a viselkedésszociológiai rendiségbe való átmenet egyik formájának tekintve az egyesületekben való részvételt, a társaságok szerveződését elsődlegesen az egyletek társadalmi bázisa alapján vizsgáltam, a tagság foglalkozási összetételét elemezve.

A felmerülő kérdéskörök elemzéséhez rendelkezésemre álló forrásanyag elsődlegesen a kvantitatív vizsgálatot tette lehetővé. Ezek alapján, az egy időpontra vonatkozó vagy kö-

zel azonos időszakban készült forrásokat egyeztettem össze, majd rekonstruáltam egy személyi szintű adatbázist. A személyi szintű, nominális adatok összekapcsolását, egymásra vetítésének módszerét, az úgynevezett record linkage révén alkalmaztam a rekonstrukcióhoz. A módszer előnyét abban láttam, hogy a személyi szintű adatbázis készítésével, illetve alkalmazásával el lehetett kerülni az idősorok, azaz a strukturális metszetek használatát. A források név szerinti, nominális szintű összekapcsolása tehát a változások személyi szintű nyomon követésére nyújtott lehetőséget. Az adatbázisban rendszerezett források összessége így a statisztikai elemzéseken túl különféle vizsgálatok kiindulópontjaként is szolgáltak, leginkább a prozopográfia (kollektív önéletrajz) módszerével. A célkitűzések szempontjaihoz, kérdésköreinek vizsgálatához szerteágazó forrásanyagot dolgoztam fel. A kutatás során a primer, kiadatlan levéltári forrásanyagra támaszkodtam. A témával kapcsolatos levéltári források nagyobb részt a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában találhatók meg, de kisebb részben az Országos Levéltár iratanyagán alapuló forrásokat is felhasználtam. Egyes kérdések vizsgálatánál nagymértékben támaszkodtam a statisztikai kiadványokra. Az elkészült georeferált térkép a városi belterület, illetve negyedek utca és házhely/kert szintű térbeni megjelenítéséhez adott segítséget. A családfákat a GenoPro programban készítettem el.

A kutatási eredmények bemutatása

Disszertációmban a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiséghez kapcsolódó definíció által vizsgáltam empirikusan, helyi szinten a 19. századi egri városi társadalmat. Az elemzésnél egy lokális városi társadalom átalakulásának több szempontú analízise volt a cél, melynek során társadalomtörténeti megközelítéssel a különböző aspektusokat külön-külön vettem számba, mint például a választójogi participáció, a tulajdonjogi mozgás, a családi, rokonsági stratégia, az egyesületi-társadalmi érdek összefonódása. A némileg szeparáltan bemutatott egyes szegmensek között azonban megvannak a belső összefüggések, létezik az ezek közötti kohézió, egymás közötti kapcsolat.

A célkitűzésekben megfogalmazott problémaköröket illetően az eddigi adatokat összegezve arra a következtetésre jutottam, hogy a városi tér társadalomszerkezeti átalakulása, a vizsgált személyek lakóhelyi elhelyezkedése, városon belüli mozgása jelentős összefüggést mutatott a városigazgatásban szerepet betöltő személyek körének (át)szerveződésével. A 19. század elejétől a polgárjoggal rendelkezők csoportjára fokozatos bezárkózás volt jellemző, a házassági-rokoni kapcsolataikat a polgárjog megszerzésére, a városon belüli társadalmi presztízs fenntartására használták fel. 1848 után, a cenzusos választójog bevezetését követően azonban úgy tűnik, hogy a régi, tősgyökeres családok elsődleges célja az volt, hogy továbbra is fenntartsák a pozíciójukat a városon belül. Túlnyomó többségük azonban a szükséges vagyoni cenzusnak nem tudott megfelelni, nem állt

olyan belvárosi ingatlan a tulajdonukban, ami megfelelt volna a helyhatósági lista magasabb követelményeinek, így az egyetlen opcióként - jogilag alaptalanul - csupán a régi jog használata merülhetett fel. A választójog következetesebb használatát követően, az 1860-as évek elejére a városi életben betöltött szerepük valóban csökkent, súlyuk már alig volt mérhető. Ebből kifolyólag az 1848 előtti polgárjoggal rendelkező személyek körét nem tekinthetjük városi elitnek, vagy legalábbis nem mindenkit.

A választójog kiterjesztésének következtében azonban megváltozott a városi önkormányzat összetétele, változások akkor következtek be, amikor nagyobb számban jelentek az újonnan választójoghoz jutott személyek és az adójuk alapján automatikusan bekerülő személyek. A belvárosi kerületek ingatlanvásárlási- és eladási tendenciája szoros összefüggést mutatott a választójogi cenzus változásával, ami összefüggésben volt a kerületek általános társadalmi jellemzőinek átalakulásával is. Az ingatlanok eladás - vásárlás dinamikája rávilágított arra, hogy 1860 és 1920 közötti időszakban kicserélődött a belváros lakossága. Az 1890-es éveket követően számottevő ingatlantulajdonos váltásra került sor városi szinten, a vásárlások ingatlanpiaci jelentősége ezekben az években növekedett meg jelentős mértékben. Ez a folyamat pedig negyedek szintjén is érzékelhetővé vált. Mindezzel együtt pedig a kerületben megválasztható személyek összetétele is átalakult és a változás aránya visszahatott a képviselők fluktuációjára és társadalmi összetételére. A kerületek közötti választói jogosultság arányeltolódása ebből kifolyólag tükrözte a kerületek

társadalmi karakterét, mindezt úgy, hogy a korszakban a választójoggal rendelkezők számában nem történt jelentős változás.

Mindez abban nyilvánult meg, hogy a korábban polgárjoggal rendelkező személyek egy része elveszítette a választójogát, majd kiszorultak a belvárosi első negyedből, külvárosba költöztek, helyüket pedig az ingatlanl nem rendelkező értelmiség vette át. A polgárjogot szerzett személyek kisebb köre ugyan már szintén nem szavazhatott, az ingatlanjukat sikerült megtartani és továbbra is a város adott területén, a belvárosi harmadik és negyedik negyedben éltek. Erre utal az örökösödési minta, hiszen az örökösök ezeken a belvárosi területeken voltak jelen leghosszabb ideig és a legnagyobb számban. Esetükben semmilyen lakhelyváltoztatást nem lehetett kimutatni, generációkon keresztül adva volt a lakóhelyi folytonosság, amelyre családi kapcsolataik is hatást gyakoroltak. A belváros első és második negyede azonban jelentős mobilizációs térré alakult a századforduló környékén, amit tehát párhuzamban lehetett állítani az ingatlanl nem rendelkező értelmiség megjelenésével. Folyamatosan növekedett az értelmiségi foglalkozásúak (iskolák tanárai, megyéhez köthető pozíciókat betöltő személyek) száma a belvárosban, akik választójoguk után bekerültek a képviselőtestületbe az 1880-as évektől kezdve. Ők vették át tehát az addig külvárosban, a hatvani kerületben élő egri születésű értelmiségiek, túlnyomó többségben az ügyvédek helyét, akik korábban mind választás, mind vagyonuk alapján szerepelni tudtak a testületben. Az 1860-as évektől az 1880-as évekig a földművesek mellett lényegében az egri születésű értelmiség töltötte be a belvárosi „régí polgárok”

helyét a képviselőtestületben, akik addigra meghaltak vagy elvesztették a választójogukat. Az 1880-as években megjelenő értelmiség másik része azonban nem került megválasztásra, illetve jövedelem alapján sem kerültek be a testületbe, csupán a Kaszinó tagok között találjuk meg őket. Figyelembe kell venni azt a tényt is, ezeken a területeken voltak megtalálhatóak a városban bérbe adható házak, ami nagyban befolyásolta a választójoggal rendelkező személyek számát is.

A kiszélesedő választójog és a folyamatos népességnövekedés által idővel a meghatározóbbá vált a külvárosi lakosság mind a választójogi, mind képviselőtestületben betöltött szerepet illetően. A korábbi mezővárosi jellegnek megfelelően domináns csoportot alkottak a testületben, 1848 és 1872 után is jelentős szerepet kaptak a külvárosban élő földművesek. A képviselők között csupán az 1890-es évektől csökkent a számuk viszont a családi kapcsolataikon, illetve a szűk kört érintő fertálmesteri pozíciókon keresztül őrizték a városon belüli szerepüket, helyüket az újonnan letelepedők és a virilisekkel szemben.

A századfordulóhoz közeledve azonban ezek a keretek lazulni kezdtek. A századfordulót megelőző évtizedben a belvárosi negyedekben növekedett a vásárlások száma és ára, ezzel párhuzamosan új tulajdonosok jelentek meg, a belvárosi lakosság elkezdett kicserélődni. Az 1880-as évek végétől, az 1890-es évek elejétől a városi képviselőtestület több mint a felét már az újonnan letelepedő személyek tették ki. Mindez felgyorsította a fluktuáció mértékét, ami hatással volt a megválasztott képviselők összetételére is. A

századfordulóhoz közeledve, az új emberek letelepedésével és a képviselőtestületben való megjelenésével az exogám jellegű házassági kapcsolatok száma is növekedni kezdett, másrészt az újonnan érkező személyek már nem házasodtak a helyi, törzsökös családok leszármazottaival. Az 1880-as évektől kezdve egyre erősebb tendenciává kezdett válni, hogy nem egri származású feleséget választottak, így az újonnan érkezőknek már nem állt szándékába beházasodni ezekbe a körökbe. A más településről érkező, de házasságot Egerben kötött személyek száma ráadásul ezzel párhuzamosan dinamikus növekedést mutatott és a városba érkező, de nem Egerben házasságot kötött személyek és képviselők száma is emelkedett.

A század második felében is folytatódott a családok házasság útján történő összefonódása. Ezek a házassági minták egyben tükrözték a város jellegéből, város hierarchiában elfoglalt helyéből adódóan a szűkösebb választási lehetőségeket, ugyanakkor az is láthatóvá vált általuk, hogy csak lassan kezdtek mozdulni ezek a társadalmi határok. A néhány jellemzőnek vélt helyi család, több generáción keresztül való nyomon követése után arra tudunk következtetni, hogy a nagyobb társadalmi csoportok között a házasságkötés, házasodás szempontjából jelentős különbség volt, a csoportok többnyire határozottan szétváltak egymástól. A rendi állapothoz fűződő értéképzetek a párválasztás által is közvetítődtek és mindez a házasságkötésekben is megnyilvánultak. A kiházásítás nyomán kialakuló családi kapcsolatokat vagy éppen a fiúgyermek taníttatását családi stratégiaként is értelmezhetjük, tudatos döntésnek is tekinthetjük. A családi példák egyben arra is rávilágítottak, hogy azok a személyek,

illetve leszármazottjaik tudtak hosszú távon a város életében részt venni, akiknek sikerült az 1848-as választásokat követően megtartani a választójogukat. Az ehhez szorosan kapcsolódó örökösödési rendnél pedig megfigyelhető volt, hogy míg a lányokat próbálták kiházasítani, addig a műhelyt az ingatlantulajdonnal együtt a fiúgyerek vitte tovább. Több fiúgyerek esetén gyakori volt a foglalkozási diverzifikáció is, melynek során minden gyerek más-más foglalkozást kezdett űzni.

Az egyleti tagságot vizsgálva megállapítható, hogy megvalósult a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi elkülönülést. A rendelkezésünkre álló adatokból arra a következtetésre juthatunk, hogy a városi egyesületeknél létezett a társadalmi elkülönülés, de ezek a korlátok korántsem voltak merevek. Egy jól körülhatárolható csoport nem rajzolódott ki a tagok között, ugyanakkor egyértelmű, hogy a Kaszinó vonzotta a legkülönfélébb társadalmi helyzetű, foglalkozású egyéneket. Az elkülönülés arányát azonban nem volt lehetőség vizsgálni, ahhoz a városban működő összes egyesület tagnévsorára szükség lett volna, különböző időmetszetekben. Ezeknek a súlypontoknak a változását azonban nem tudtuk nyomon követni. Nyilvánvaló, végignézve a város egyesületeinek számának alakulását, hogy megjelentek az egyesületeikkel a hivatásrendek is a város társadalmi életében, emellett pedig a városban jelentős szerepet betöltő izraeliták is külön kialakították maguknak az egyleteiket, ami persze nem állt ellentétben azzal, hogy részt vegyenek a város többi egyletében, többek között a Kaszinóban.

A kontinuitás szempontjából a 19. század második felében megválasztott képviselőket azonban mégsem lehet új embereknek tekinteni, hiszen az 1880-as évek végéig a század elején polgárjogot szerzett személyek leszármazottjai nagymértékben helyet kaptak a városigazgatásban, presztízs és elismertség alapján megválasztották őket. A foglalkozási összetételt alapul véve a választott képviselőtestületi tagok többségét a városi ipartestületbe regisztrálva is megtaláljuk, a tagok pedig többnyire nem a Kaszinót, hanem a Keresztény Iparoskört látogatták, többen a vezetőségében (elnök, alelnök) is részt vettek. Ezáltal politikai stabilitást tudtak elérni, mert társadalmilag integrált kapcsolathálóban működtek. Ebből a szempontból felfoghatjuk a kézművesek csoportját a hagyományos, céhes eredetű kézművesipar továbbörökítőinek, a tradicionális helyi elitnek, akik a dualizmus éveiben a társadalmi elismertség és presztízs révén megőrizték a pozícióikat. A házasság útján létrejövő kapcsolataikon keresztül kiegyenlíthették az értelmiség növekvő jelenlétét, de politikai befolyásuk a gazdasági tevékenységükön nem tudott túlnőni, ugyanis a virilis pozíciókat egyik évben sem ők töltötték be. Az újonnan betelepülő értelmiség azonban nem azonosult teljes mértékben a „rég” elitéhez, hiszen nem szerzett minden esetben ingatlant, a házasságot, mint egyik stratégiaként kínáló utat sem használták fel, nem házasodtak be ezekbe a körökbe. Ezek voltak azok a keretek, amelyek a város fejlődését és az újonnan érkezők (köztük a zsidók) integrálódási esélyeit is meghatározták. A bemutatott családi példák, és a számos egyéni, családi életút alapján az a tendencia is kirajzolódni látszódik, hogy a közös választójog ellenére sem lettek egységesek

ezek a társadalmi csoportok. Mind a rokoni-házassági kapcsolatok, mind az egyletekben való részvétel alapján megfigyelhető a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi elkülönülés.

A témában megjelent publikációk

1. Berecz Anita: Eger kiváltságos mezőváros polgárai a 19. század elején. KORALL. 20. évfolyam. 78. 2019. 114-133.
2. Berecz Anita: Családi, rokonsági kapcsolatok Egerben a 19. század második felében. ACTA UNIVERSITATIS DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE: SECTIO HISTORIAE 2019. 51-65.
3. Berecz Anita: Választók és választottak: Az egri képviselő-testületi tagok rokoni kapcsolatai a dualizmus korában. SZÁZADOK 152. 2018. 1377-1394.
4. Anita Berecz: Burghers of the Privileged Market Town of Eger in the 18-19th Century. PRO&CONTRA CENTRAL EUROPEAN STUDIES IN HUMANITIES 1. 2017. 56-73.
5. Berecz Anita: Az egri képviselőtestület társadalmi összetétele a dualizmus korában. AGRIA: ANNALES MUSEI AGRICIENSIS: AZ EGRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE. L. 2017. 475-491.
6. Berecz Anita: Az egri képviselőtestület választott tagjainak összetétele 1872-1911 között. Doktorandusz hallgatók IV. konferenciájának kötete. Eger. 2016. 27-41.

